

РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Мянівська Ірина

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
за спеціальністю А6 «Спеціальна освіта»,

Бутузова Лариса

кандидатка психологічних наук, доцентка
Кафедра психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Анотація. У статті досліджуються особливості розвитку різних компонентів пам'яті (вербальної короткочасної, фонологічної, слухової послідовної та зорово-просторової) у дітей старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мовлення (ВПМ). Результати емпіричного дослідження свідчать про нерівномірний характер розвитку мнемічних процесів у цієї категорії дітей. Виявлено значні труднощі у запам'ятовуванні та послідовному відтворенні вербальної інформації (слів, псевдослів, цифрових рядів), тоді як зорово-

просторова пам'ять є відносно більш збереженою. На основі отриманих даних обґрунтовано необхідність цілеспрямованої корекційно-розвиткової роботи з розвитку слухової, вербальної та фонологічної пам'яті з використанням зорових опор та ігрових вправ.

Ключові слова: пам'ять, важкі порушення мовлення (ВПМ), дошкільний вік, вербальна короткочасна пам'ять, зорово-просторова пам'ять, фонологічна пам'ять.

Вступ. Дошкільний вік є важливим етапом формування пізнавальної та мовленнєвої діяльності дитини. Саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток сприймання, уваги, мислення, уяви та пам'яті, які створюють основу для майбутньої учбової діяльності. Особливого значення набуває розвиток пам'яті, оскільки вона забезпечує накопичення, збереження та відтворення інформації, засвоєння нової лексики, мовленнєвих конструкцій, правил поведінки й способів виконання різноманітних дій.

У дітей із важкими порушеннями мовлення (ВПМ) розвиток мнемічних процесів може мати специфічний характер. Мовленнєві труднощі не обмежуються винятково неправильною звуковимовою або недостатністю словникового запасу. Вони можуть поєднуватися з недостатньою сформованістю механізмів фонологічного опрацювання інформації, зменшеним обсягом вербальної короткочасної пам'яті, складнощами запам'ятовування послідовностей та використання мовлення як засобу регуляції пізнавальної діяльності.

Сучасні дослідження показують, що у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку часто виникають труднощі саме з вербальною робочою пам'яттю. Так у метааналізі T. Niu, S. Wang, J. Ma, X. Zeng, R. Xue, який охопив 40 досліджень і 3168 учасників, встановлено, що такі діти гірше виконують завдання на повторення цифр, слів і псевдослів [4]. Подібні труднощі спостерігаються не лише у школярів, а й у дітей дошкільного віку.

В українських дослідженнях важкі порушення мовлення також розглядають комплексно. Т. Цегельник і В. Поліщук зазначають, що під час роботи з дошкільниками з ВПМ важливо враховувати не лише стан мовлення, а й особливості загального психічного розвитку дитини [2]. Л. Трофименко звертає увагу на розвиток фонологічних процесів у дітей із важкими порушеннями мовлення [1]. Авторка підкреслює, що для успішного засвоєння мовлення важливо розвивати психологічні механізми, які допомагають дитині правильно сприймати, запам'ятовувати та відтворювати мовну інформацію.

Отже, актуальним є не лише встановлення загального рівня пам'яті дошкільників із ВПМ, а передусім визначення того, які саме її компоненти є найбільш уразливими.

Метою нашого дослідження стало-емпіричне вивчення особливостей розвитку різних компонентів пам'яті дітей старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мовлення. Для досягнення поставленої мети було організовано емпіричне дослідження, завданнями якого стало вивчення вербальної короткочасної, фонологічної, слухової послідовної та зорово-просторової

пам'яті дітей. Дослідження проводилося індивідуально з кожною дитиною з урахуванням її вікових та мовленнєвих особливостей.

Результати дослідження та їх обговорення. Досліджувану вибірку склали 8 дітей старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мовлення, які відвідують один з інклюзивно-ресурсних центрів м. Житомир. Вік учасників становив від 5 років 3 місяців до 6 років 4 місяців.

З метою забезпечення конфіденційності персональні дані дітей не використовувалися, а кожному учаснику було присвоєно персональний шифр Д1-Д8 (табл.1.1).

Таблиця 1.1 Характеристика досліджуваної вибірки

Шифр	Вік	Стать	Особливості виконання діагностичних завдань
Д1	5 р. 3 міс.	Хлопчик	Труднощі вербального відтворення
Д2	5 р. 5 міс.	Хлопчик	Нестійкість слухової уваги
Д3	5 р. 8 міс.	Дівчинка	Відносно збережене зорове запам'ятовування
Д4	5 р. 10 міс.	Хлопчик	Труднощі утримання словесних послідовностей
Д5	6 р.	Дівчинка	Уповільнене вербальне відтворення
Д6	6 р. 1 міс.	Хлопчик	Низька стійкість слухового запам'ятовування
Д7	6 р. 2 міс.	Дівчинка	Відносно високі показники невербальної пам'яті
Д8	6 р. 4 міс.	Хлопчик	Труднощі фонологічного запам'ятовування

Джерело: складено автором за результатами емпіричного дослідження

Діагностичне обстеження передбачало індивідуальну роботу з кожною дитиною. Тривалість одного діагностичного заняття становила до 20-25 хвилин. Такий формат дозволяв зменшити вплив втомлюваності та нестійкості уваги на результати.

Для дослідження пам'яті було обрано комплекс взаємодоповнювальних методичних завдань (табл.1.2), спрямованих на вивчення різних компонентів пам'яті дітей старшого дошкільного віку з ВПМ.

Таблиця 1.2 Методичний інструментарій дослідження

Завдання	Компонент пам'яті	Показник
Відтворення ряду слів	Вербальна короткочасна пам'ять	Кількість правильно відтворених слів
Повторення псевдослів	Фонологічна короткочасна пам'ять	Точність повторення псевдослів
Відтворення цифрових послідовностей	Слухова короткочасна та послідовна пам'ять	Максимальна довжина правильно відтвореного ряду
Відтворення просторових послідовностей за тестом Корсі	Зорово-просторова короткочасна пам'ять	Максимальна довжина правильно відтвореної просторової послідовності

Джерело: складено автором на основі методичних підходів, представлених у працях [1; 3; 5-6]

Завдання «Відтворення ряду слів» передбачало пред'явлення дитині десяти добре знайомих і зрозумілих слів із подальшим їх відтворенням. Матеріал пред'являвся тричі. Під час виконання завдання фіксували кількість правильно

відтворених слів, повторення, пропуски, перестановки та називання слів, яких не було в початковому ряді.

Зразок матеріалу: кіт, м'яч, дім, стіл, рука, риба, сонце, чашка, машина, яблуко. Інструкція для дитини: «Я назву кілька слів. Слухай уважно, а потім повтори всі слова, які запам'ятав або запам'ятала».

Для вивчення фонологічної короткочасної пам'яті використовувалося завдання «Повторення псевдослів». Дитині пропонували прослухати та одразу повторити прості вигадані слова, які не мають конкретного значення, але за звучанням нагадують звичайні слова української мови.

З метою відповідності віковим можливостям дошкільників використовувалися переважно дво- та трискладові псевдослова. Зразки псевдослів: мана, лута, піко, сома, маліко, тупана, лосіма, пануко. Інструкція для дитини: «Зараз я говоритиму вигадані слова. Слухай уважно і повторюй їх так само, як я».

Під час оцінювання враховували правильність відтворення звуків і складів, а також можливі пропуски, заміни або перестановки.

Завдання «Відтворення цифрових послідовностей» використовувалося для визначення здатності дитини сприймати, утримувати в пам'яті та відтворювати слухову послідовність. Логопед називав серії цифр, поступово збільшуючи їх кількість. Зразки цифрових послідовностей:

- 2 цифри: 3-7; 5-2;
- 3 цифри: 4-1-8; 7-3-6;
- 4 цифри: 2-9-5-1; 6-3-8-4.

Інструкція: «Я назву кілька цифр. Слухай уважно і повтори їх у такому самому порядку».

Для оцінювання зорово-просторової короткочасної пам'яті було використано завдання «Відтворення просторових послідовностей за тестом Корсі». Перед дитиною розміщували декілька однакових квадратів або блоків. Дослідник послідовно торкався окремих елементів, після чого дитина мала повторити цю послідовність.

Приклад виконання: якщо блоки умовно позначити цифрами від 1 до 6, дитині могли показати послідовність 2-5, потім 1-4-6, далі 3-6-2-5. Інструкція: «Подивись уважно, яких квадратиків я торкаюся. Потім покажи їх у такому самому порядку».

Послідовності поступово ускладнювалися залежно від успішності виконання дитиною завдання. Основним показником була максимальна кількість елементів, яку дитина могла правильно запам'ятати та відтворити.

Таким чином, матеріал добирався з урахуванням віку дітей, їх мовленнєвого розвитку та необхідності уникнути надмірного ускладнення завдань.

Аналіз отриманих результатів показав нерівномірність розвитку окремих компонентів пам'яті дошкільників із важкими порушеннями мовлення (табл.1.3).

Таблиця 1.3 Індивідуальні результати дослідження пам'яті дошкільників із ВПМ

Дитина	Відтворення ряду слів (макс. 10)	Повторення псевдослів (макс. 10)	Відтворення цифрових послідовностей	Відтворення просторових послідовностей за тестом Корсі	Загальний рівень
Д1	6	7	4	4	середній
Д2	4	5	3	3	низький
Д3	7	8	4	5	високий
Д4	5	6	3	4	середній
Д5	6	6	4	4	середній
Д6	3	4	3	3	низький
Д7	7	7	5	5	високий
Д8	5	6	4	4	середній
Середнє значення	5,4	6,1	3,75	4,0	-

Джерело: складено автором за результатами емпіричного дослідження

Результати завдання на відтворення словесного матеріалу показали, що середня кількість правильно відтворених слів становила 5,4 із 10. Найкращі показники продемонстрували Д3 і Д7, які після повторних пред'явлень відтворили по сім слів. У Д1 та Д5 результат становив шість слів. Найнижчі показники виявлено у Д2 та Д6 - чотири й три слова відповідно.

Якісний аналіз помилок засвідчив наявність пропусків, повторного називання вже відтворених одиниць, порушення порядку слів, семантичних замінів та окремих привнесень.

Виявлена тенденція відповідає результатам сучасних досліджень, які свідчать про значне зниження продуктивності вербальної робочої пам'яті дітей із мовленнєвими розладами [4]. Особливо важливо враховувати, що результат такого завдання визначається не тільки «обсягом пам'яті». Для успішного виконання дитині необхідно точно сприйняти фонологічну структуру слова, закодувати її, певний час утримувати та здійснити мовленнєве відтворення.

Ще виразнішими були особливості виконання завдання на повторення псевдослів. Середня результативність становила 6,1 правильно відтвореного стимулу з десяти. Найкращий показник виявлено у Д3 - вісім правильно відтворених псевдослів. Найнижчий - у Д6, який правильно повторив чотири стимули. Спостерігалася чітка залежність якості виконання від довжини мовленнєвої одиниці. Короткі стимули відтворювалися значно легше. Зі збільшенням кількості складів зростала кількість пропусків, перестановок, замінів фонем та спрощень складової структури.

Відмітимо, що подібна закономірність виявлена і описана у роботі J. Taħa, V. Stojanovik, E. Pagnamenta [6]: діти з ВПМ віком від 4 років до 6 років 10 місяців істотно поступалися одноліткам у повторенні псевдослів, причому довші та фонологічно складніші одиниці були для них важчими. Отже, одним із найбільш уразливих механізмів у досліджуваній групі можна вважати короткочасне утримання нової фонологічної інформації.

Результати відтворення цифрових послідовностей також засвідчили труднощі збереження слухових послідовностей. Середній максимальний показник становив 3,75 елемента. Д7 стабільно відтворював послідовності з п'яти елементів. Четверо дітей успішно працювали з рядами з чотирьох елементів, тоді як у Д2, Д4 та Д6 відтворювалися переважно трьохелементні ряди.

Характерними помилками були перестановка сусідніх цифр, пропуск середнього або останнього елемента, а також правильне відтворення початку серії із втратою її завершення.

Таким чином, труднощі стосувалися не лише кількості інформації, яку дитина могла короткочасно утримувати, а й збереження її правильної послідовності. Це має безпосереднє значення для мовленнєвого розвитку, оскільки мовлення вимагає постійного утримання правильної послідовності фонем, складів, слів і компонентів речення.

Дещо інша картина спостерігалася у зорово-просторовому завданні. Середня максимальна довжина правильно відтвореної послідовності за тестом Корсі становила 4 елементи. Д3 та Д7 змогли правильно відтворити послідовності з п'яти елементів; Д1, Д4, Д5 та Д8 - із чотирьох; у Д2 і Д6 максимальний стійкий показник становив три елементи.

Під час невербальних завдань діти загалом довше зберігали працездатність, рідше вимагали повторного пояснення та демонстрували меншу кількість імпульсивних відповідей.

Виявлена перевага невербального матеріалу має розглядатися саме як **відносна**, а не абсолютна збереженість зорово-просторової пам'яті. Дослідження С. Larson, S. Ellis Weismer [3] свідчить, що діти з DLD можуть мати труднощі і з невербальною робочою пам'яттю, проте вплив вербального матеріалу нерідко є більш вираженим.

Для узагальнення результатів дітей було умовно розподілено за трьома рівнями (рис.1.1).

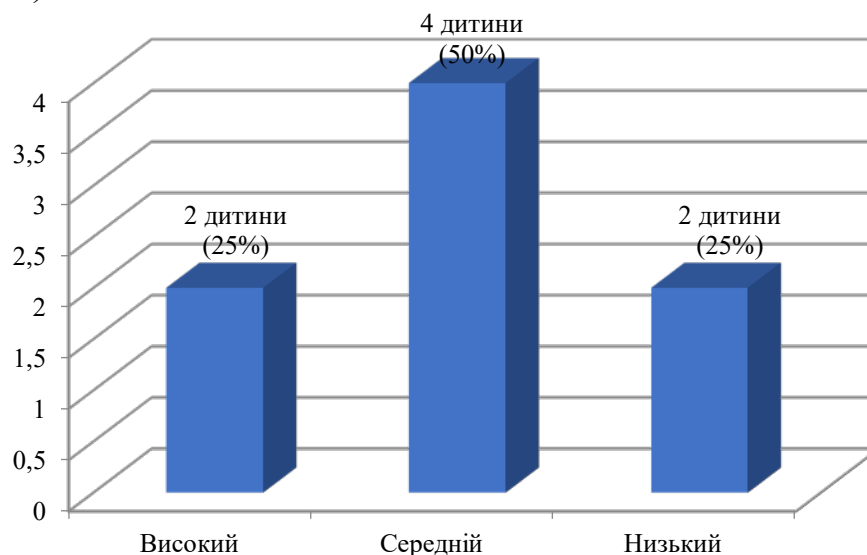

Рис.1.1. Розподіл досліджуваних дітей за рівнями розвитку пам'яті
Джерело: складено автором за результатами емпіричного дослідження

Таким чином, у половини обстежених дошкільників зафіксовано середній рівень розвитку проявів пам'яті. Високий і низький рівні виявлено відповідно у 25% учасників.

Більш детальний аналіз окремих видів завдань наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4 Розподіл результатів дітей за окремими компонентами пам'яті

Компонент	Високий	Середній	Низький
Відтворення ряду слів	2 (25%)	4 (50%)	2 (25%)
Повторення псевдослів	1 (12,5%)	5 (62,5%)	2 (25%)
Відтворення цифрових послідовностей	1 (12,5%)	4 (50%)	3 (37,5%)
Відтворення просторових послідовностей за тестом Корсі	2 (25%)	4 (50%)	2 (25%)

Джерело: складено автором за результатами емпіричного дослідження

Найбільша частка низьких результатів (37,5%) зафіксована в завданні на слухове послідовне відтворення. Високого рівня при повторенні псевдослів та цифрових послідовностей досягла лише одна дитина.

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать, що розвиток пам'яті у дітей старшого дошкільного віку з ВПМ має нерівномірний характер. Найбільші труднощі виявлено під час запам'ятовування та послідовного відтворення вербальної інформації, зокрема слів, псевдослів і цифрових рядів, тоді як зорово-просторова пам'ять виявилася відносно більш збереженою. У половини досліджуваних дітей зафіксовано середній рівень розвитку пам'яті, у 25% - високий, ще у 25% - низький.

Отримані результати підтверджують необхідність цілеспрямованої корекційно-розвиткової роботи з розвитку слухової, вербальної та фонологічної пам'яті із застосуванням доступних для дошкільників зорових опор, ігрових вправ, повторення та поступового ускладнення завдань.

Перспективою подальших досліджень є розроблення та експериментальна перевірка комплексу корекційно-розвиткових вправ для покращення пам'яті дошкільників із важкими порушеннями мовлення, а також розширення вибірки дослідження та залучення контрольної групи дітей із типовим мовленнєвим розвитком.

Список використаних джерел

1. Трофименко Л. Формування фонологічної компетенції у дітей із важкими порушеннями мовлення. Особлива дитина: навчання і виховання. DOI: <https://doi.org/10.33189/ectu.v104i4.86>
2. Цегельник Т., Поліщук В. Роль вчителя-логопеда у психолого-педагогічному супроводі дітей дошкільного віку з важкими порушеннями мовлення. Освіта. Інноватика. Практика. 2023. Т. 11, № 10. С. 50-55. DOI: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i10-007>
3. Larson C., Ellis Weismer S. Working Memory Performance in Children With Developmental Language Disorder: The Role of Domain. Journal of Speech,

- Language, and Hearing Research. 2022. Vol. 65, No. 5. P. 1906-1920. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35394804/>
4. Niu T., Wang S., Ma J., Zeng X., Xue R. Executive functions in children with developmental language disorder: a systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Neuroscience*. 2024. Vol. 18. Article 1390987. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnins.2024.1390987>
5. Schwob S., Eddé L., Jacquin L., Leboulanger M., Picard M., Ramos Oliveira P., Skoruppa K. Using Nonword Repetition to Identify Developmental Language Disorder in Monolingual and Bilingual Children: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2021. Vol. 64, No. 9. P. 3578-3593. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34407377/>
6. Taha J., Stojanovik V., Pagnamenta E. Nonword Repetition Performance of Arabic-Speaking Children With and Without Developmental Language Disorder: A Study on Diagnostic Accuracy. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2021. Vol. 64, No. 7. P. 2750-2765. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34232699/>